

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті проаналізовано функції культурологічної освіти у формуванні професійно-педагогічної культури; обґрунтовано психолого-педагогічні умови формування професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя; доведено, що культурологічний зміст етапів формування професійно-педагогічної культури забезпечує створення умов для включення майбутніх учителів у діяльність, яка детермінує розвиток елементів професійно-педагогічної культури.

Ключові слова: професійно-педагогічна культура, професійно-педагогічна установка, етапи формування, умови формування, критерії сформованості, функції культурологічної освіти.

Актуальним завданням сучасної педагогічної науки й практики є забезпечення шкільної освіти кадрами нового покоління вчителів, конкурентоспроможним ресурсом діяльності яких є не стільки спеціальні знання, володіння інформацією, засвоєні технології навчання та виховання, а й здатність до особистісного розвитку, виходу за межі нормативної діяльності, здатність створювати та передавати цінності. Це детермінує пошук нових підходів до формування особистості вчителя, здатного вдосконалювати свої професійні якості, генерувати й утілювати в життя сучасні ідеї навчання та виховання, протистояти життєвим негараздам. У зв'язку із цим сутність професійної підготовки майбутнього вчителя закономірно розглядати не як оволодіння знаннями та навичками, а як процес становлення й розвитку професійно-педагогічної культури фахівця. Тому вирішення проблеми формування професійно-педагогічної культури (ще на етапі підготовки у вищому навчальному закладі (ВНЗ)) як якості особистості, що визначає міру та спосіб оволодіння вчителем професійною компетентністю, є перспективним для сучасної професійної освіти.

Актуальність проблеми зумовила інтерес до неї багатьох науковців. Значний внесок у дослідження культурних основ педагогіки зробили філософи й психологи: М. Бахтін (ідея діалогу культур); В. Біблер (культура як діалог); Л. Виготський (культурно-історичний підхід до розвитку особистості); Г. Батищев, М. Мамардашвілі, Е. Маркарян (уявлення про культурне поле самої особистості й коло її спілкування). Їхні праці визначили зв'язок культурної антропології із сучасною педагогікою.

Теоретико-методологічні основи формування особистості майбутнього вчителя в процесі навчання у ВНЗ розкрито в працях О. Абдуліної, С. Архангельського, В. Загвязинського, В. Ільїна, В. Краєвського, Б. Лихачова та ін.

Дослідження, присвячені формуванню в студентів педагогічної культури, професійно-ціннісних орієнтацій та особистісних якостей, представлені працями О. Бондаревської, С. Єлканова, І. Ісаєва, В. Кан-Каліка, В. Максимова, А. Колесової, Є. Шиянова та ін.; теоретико-методологічним засадам формування професійної культури – працями В. Гриньової, М. Євтуха, І. Зязюна, Н. Нічкало, О. Савченко, Н. Кузьміної та ін. Введення в науковий обіг поняття “професійно-педагогічна культура вчителя” характерне для останніх років, окремі його аспекти аналізували В. Барабанщиків, І. Ісаєв, І. Пальшкова, В. Сластьонін, О. Ходусов та ін.

У концептуальному плані для дослідження проблем професійно-педагогічної культури мають значення праці О. Бондаревської, І. Ісаєва, В. Сластьоніна, О. Шевнюк (культуроологічний підхід в освіті), С. Батищева, Л. Ведернікової, А. Маркової, Н. Соловйової (розвиток і саморозвиток особистості педагога в процесі здійснення ним педагогічної діяльності), І. Ісаєва, О. Мудрик, В. Полукарова (соціокультурна детермінація професійно-педагогічної діяльності), Е. Зеєра, Є. Павлютенкова (професійне становлення особистості), І. Беха, А. Сущенко, С. Подмазіна, І. Якиманської (гуманістична педагогіка й особистісно орієнтована освіта). Однак, незважаючи на досить великий доробок науковців, вирішення суперечності між якісно новими вимогами суспільства до професійно-педагогічної підготовки й розвитку особистості вчителя, переважно знанневим підходом до організації освітнього процесу у ВНЗ вимагає подальшого дослідження процесуальних аспектів формування професійно-педагогічної культури, що й зумовило вибір теми статті.

Мета статті – обґрунтувати психолого-педагогічні умови формування професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя.

Становлення ціннісної свідомості студента, переведення її в нову якість – професійну самосвідомість і мислення можливо тільки через культурну форму квазіпрофесійної життєдіяльності, адже тільки культура трансформує глобальні загальнолюдські цінності в цінності, які є досяжними у сфері освіти, що створює передумови для формування ціннісної свідомості майбутнього вчителя. Тому як узагальнену методологічну основу дослідження цієї проблеми ми обрали культурологічний підхід.

Культурологічний підхід дає змогу розглядати педагогічну освіту як компонент культури й один з каналів її трансляції, дає підстави бачити в педагогічній освіті не тільки засіб здобуття кваліфікації майбутніми працівниками освіти, а й шлях досягнення більш глибокого розвитку особистості вчителя як носія та творця культури, розглядає проблеми педагогічної освіти в загальнокультурному контексті, як інтеграцію особистості студента ВНЗ із загальною та професійно-педагогічною культурою, як активне освоєння педагогічних теорій, цінностей, технологій [1].

Педагог із високим рівнем загальної та професійно-педагогічної культури зможе реалізувати у своїй практиці культуротворчі функції школи, освіти й педагогіки. Формування професійно-педагогічної культури є

головним, системоутворювальним фактором становлення майбутнього вчителя при культурологічному підході. Теоретичні розробки О. Шевнюк [8, с. 88–89] дають змогу виділити такі функції культурологічної освіти у формуванні професійно-педагогічної культури:

- пізнавальну (спрямована на формування професійної готовності до використання результатів пізнання культурних смислів у майбутній педагогічній діяльності та забезпечує введення в основні положення теорії культури та її категоріального апарату);

- ціннісно-орієнтаційну (спрямована на усталення аксіологічно обґрунтованих орієнтацій у світі культурних смислів, ідеалів, які сприяють продуктивному розв'язанню життєвих проблем, з перспективним спрямуванням їх на проектування діяльності, змістом якої є трансляція соціально значущих культурних цінностей у внутрішній світ учнів);

- комунікативну (сприяє розвитку вмінь і навичок культурної взаємодії на основі толерантності та взаєморозуміння; обміну культурними знаннями, соціальними цінностями, почуттями, переживаннями, настроями; задоволенню потреб у міжособистісному спілкуванні з орієнтацією на формування в майбутнього вчителя досвіду діалогової взаємодії в педагогічному процесі на засадах взаєморозуміння й рівності);

- праксеологічну (забезпечує освоєння основних історичних форм і методів соціально-культурної діяльності людства, орієнтацію в основних параметрах різних професійних культур, у технологіях проектування культурно-просвітницької й культурно-масової роботи, спрямованої на формування досвіду педагогічної практики інкультураційної роботи в навчальних закладах, пошук авторських конструктивних принципів культурологічної освіти);

- гуманістичну (покликана здійснити загальну інкультурацію особистості, створити умови для досягнення нею рівня культурного саморозвитку й самореалізації, завдяки чому вона зможе вибирати оптимальні стратегії особистісної й професійної діяльності, які спрямовані на формування професійної готовності майбутнього вчителя до творчого підтримання дитини в її визначенні у світі культурних цінностей).

У своєму дослідженні ми спирались на такі теоретичні положення [6, с. 254–255]:

1) професійно-педагогічна культура – це:

- універсальна характеристика педагогічної реальності, що виявляється в різних формах свого існування: педагогічна культура суспільства, родини, школи, ВНЗ, окремої особистості;

- інтеріоризована загальна культура, що спроектована у сферу професійної педагогічної діяльності;

- системне утворення, що вибірково взаємодіє із соціально-педагогічним середовищем і володіє інтегративними якостями цілого;

2) особливості реалізації й формування професійно-педагогічної культури вчителя зумовлені індивідуально-творчими, психофізіологічними, ві-

ковими характеристиками, соціальним і педагогічним досвідом особистості [6, с. 254–255].

Спираючись на попередній виклад, ми визначаємо *професійно-педагогічну культуру* як інтегральне, динамічне, структурно-рівневе утворення особистості, що визначає міру й спосіб творчої самореалізації вчителя в різноманітних видах педагогічної діяльності та спілкування, спрямованих на освоєння, створення й передачу педагогічних цінностей і технологій. Психологічна структура професійно-педагогічної культури включає прояви когнітивної (якість, повнота, глибина, систематизованість педагогічних знань), мотиваційно-ціннісної (система життєвих цінностей; ставлення до педагогічних проблем) і поведінкової (професійно-педагогічна спрямованість поведінки; самоконтроль, самооцінка, самокорекція; готовність до педагогічної діяльності) сфер [5, с. 342]. Все вищезазначене і власний досвід викладання дали змогу виділити *структурні компоненти* професійно-педагогічної культури, а саме:

- світоглядно-методологічний – сукупність педагогічних цінностей, створених людством і певним чином включених у цілісний педагогічний процес (мотиваційно-ціннісне самовизначення щодо педагогічної діяльності й існуючих педагогічних систем, освоєння та творча реалізація універсальної стратегічної структури педагогічної діяльності);

- технологічний – способи й прийоми педагогічної діяльності вчителя (його складові: діагностико-проектувальна – оволодіння вміннями діагностики й самодіагностики рівня професійно-педагогічної компетентності, вміння на основі результатів рефлексії застосовувати знання з метою особистісного вдосконалення, навички створення дидактичних і методичних проектів, розробка уроків на основі теоретичних знань, уміння вивчати інтереси, схильності учнів; організаційно-прикладна – безпосередня організація навчальної діяльності учнів і власної педагогічної діяльності; комунікативна – вироблення власного стилю педагогічного спілкування гуманістичної спрямованості);

- індивідуально-творчий – механізм оволодіння професійно-педагогічною культурою та її втілення як творчого акту (процес присвоєння, перетворення, інтерпретації вчителем вироблених педагогічних цінностей, що визначається як його особистісними особливостями, так і характером його педагогічної діяльності).

Таким чином, під формуванням професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя ми розуміємо процес і результат освоєння студентом способів послідовного й гармонійного оволодіння професійно-педагогічною компетентністю та педагогічною культурою. Кінцевим результатом впливу системи всіх методів, форм, технологій є мотиваційна сфера особистості.

Розглядаючи професійно-педагогічну компетентність як одне з мотиваційних утворень – установку, конкретизуємо в цьому аспекті її складові. Спираючись на модель особистісно-професійного становлення осо-

бистості Е. Зеєра [2, с. 81–100] і дослідження Є. Ільїна [2, с. 145–148], ми пропонуємо таку структуру професійно-педагогічної культури як різновиду мотиваційної установки:

1. Професійно-педагогічні диспозиції (емоційний компонент) – емоційна схильність до сприйняття явищ професійного життя (колег, учнів і їх батьків, рішень, дій, ідей, норм).

2. Професійно-педагогічні переваги (раціональний компонент) – свідоме ставлення до педагогічної дійсності (усвідомлення власної позиції щодо педагогіки та ступінь власного захоплення педагогічною діяльністю).

3. Професійно-педагогічні орієнтації (ціннісний компонент) – переваги, заломлені через систему засвоєних цінностей і безпосередньо пов'язані з уявленнями про цінності професії, педагогічну культуру, моральні норми та зразки духовної поведінки; орієнтації – важливий мотиватор розвитку й саморозвитку професійно-педагогічної культури.

Рівні сформованості професійно-педагогічної культури вчителя виражаються через систему критеріально-показникових ознак:

– ціннісного ставлення до компетентного здійснення педагогічної діяльності, що розуміється як сукупність педагогічно цінних орієнтацій, які: а) виявляються в реальних професійних діях, учинках; б) виконують роль регуляторів педагогічної діяльності; в) забезпечують компетентне здійснення педагогічної діяльності; г) виражаються через цінності-цілі, цінності-знання, цінності-якості й цінності-відносини;

– технолого-педагогічної готовності до компетентного здійснення педагогічної діяльності, що виявляється в умінні здійснювати діагностико-проектувальну, організаційно-прикладну й комунікативну діяльність, кожна з яких виражається у сформованості відповідних умінь;

– готовності до дослідницько-творчої діяльності, що також виражається в наявності методологічних знань і сформованості відповідних умінь.

Структурні компоненти професійно-педагогічної культури визначають ступінь сформованості професійно-педагогічної культури, що виражається через її рівні: 1) рівень професійно-педагогічної грамотності – володіння всім комплексом психолого-педагогічних знань, умінь і навичок, напрацьованих наукою (знання, розуміння й застосовування цих знань) [4, с. 294]; 2) рівень професійно-педагогічної компетентності – особливий вид предметно-специфічних знань, що дають змогу приймати ефективні рішення в царині своєї діяльності (знання, розуміння й ефективно застосовування цих знань) [5, с. 334]; 3) ціннісно-смысловий рівень – сукупність особистісно значущих й особистісно-цінних спрямувань, ідеалів, переконань, поглядів, відносин, вірувань у галузі психології вчителя, його діяльності, стосунків з оточенням (відображає внутрішній світогляд людини, що знаходить себе у продуктивному цілепокладанні та наданні життю людини певного особистісного сенсу); 4) рефлексивний рівень – аналіз цілей, процесу та результатів власної діяльності з присвоєння професійно-педагогічної культури, а також усвідомлення тих власних внутрішніх змін, які при цьому відбува-

ються; 5) культуротворчий рівень – створення об'єктів професійно-педагогічної творчості (образів, цілей, символів, понять, дій, відносин, цінностей та переконань), що збагачує як власну культуру людини, так і культуру в глобальному сенсі [7, с. 203–216].

Для набуття майбутнім учителем атрибутівних для суб'єкта культури якостей необхідна реалізація в процесі навчання змісту культурологічної освіти, що включає когнітивну, аксіологічну, праксеологічну, комунікативну, суб'єктну складові. Оскільки реалізація змісту всіх складових культурологічної освіти вимагає власної активності студента як суб'єкта культури, то всі вони виявляються через функціонування суб'єктної складової, яка забезпечує суб'єктність професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя як здатність до творчого конструювання змісту й характеру педагогічного процесу відповідно до логіки культури [8, с. 80–82]. На нашу думку, суб'єктна складова центрує внутрішнє функціонування культурологічної освіти у ВНЗ відповідно до її мети, спрямованої на формування готовності майбутнього вчителя до саморозвитку.

Результати дослідження дали нам змогу виділити такі умови формування професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя:

- створення моделі формування професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя, яка реалізується, якщо в ході педагогічної освіти відбувається зіставлення позиції студента в межах Я-концепції як обов'язкового елемента рефлексивного професіоналізму з еталонними нормативами педагогічної діяльності, і створення в результаті цього індивідуально вироблених особистих норм діяльності, що відповідають нормам професійно-педагогічної культури;

- послідовна реалізація в освітньому процесі ВНЗ комплексу завдань, спрямованих на поетапне формування елементів професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя: а) розвиток мотивації розвитку професійно-педагогічної культури; б) оволодіння студента цілепокладанням, яке є ядром формування професійно-педагогічної культури; в) включення його в науково-дослідну роботу; г) вибір студентом змісту, методів і форм освіти з урахуванням регіонального компонента як результату самовизначення майбутнього професіонала;

- впровадження культурологічного підходу до підготовки студента з опорою на соціокультурні умови регіону, традиції, духовну спадщину й гуманістичну освітню парадигму, що включає ідеї педагогічної толерантності, гуманітаризації освіти, плюралізації дослідницької свідомості, етнокультурної самоідентифікації тощо;

- рефлексивне осмислення майбутнім учителем власної навчально-професійної діяльності (при співвіднесенні норм культури з уявленнями студента, отриманими в результаті рефлексії його власної діяльності, відповідно до норм культури виникає особиста норма діяльності, яка є індивідуальною; процес формування професійно-педагогічної культури набуває особистісного сенсу).

Ми вважаємо, що при формуванні професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя необхідно врахувати такі закономірності:

- осмислення студентом змісту професійно-педагогічної культури як способу розвитку й перетворення свого особистісного та професійного зростання;
- наступність у напрямках: формування мотивації, навчання способів цілепокладання, включення студента в дослідницьку діяльність, вибір змісту, методів і форм освіти при внутрішній їхній індивідуалізації;
- цілісність розвитку професійно-педагогічної культури при опорі на загальнолюдські, національні, регіональні цінності як орієнтири вибору професійного “Я” у взаємодії з учнями.

Тобто формування професійно-педагогічної культури – це процес поетапний. Культурологічний зміст кожного етапу забезпечує створення умов для включення майбутніх учителів у відповідну діяльність, у якій формуються елементи професійно-педагогічної культури. Розглянемо мету кожного етапу: 1) *етап актуалізації* – усвідомлення майбутнім учителем необхідності формування професійно-педагогічної культури й актуалізація його особистісного потенціалу; 2) *технологічний етап* – розвиток комунікативно-технологічних умінь у структурі педагогічної діяльності майбутнього вчителя; 3) *конструктивно-креативний етап* – саморозвиток і самореалізація студента; 4) *коригувальний етап* – вироблення стійких ціннісних орієнтацій щодо систематичного саморозвитку та самовдосконалення на основі оптимізації навчально-професійної діяльності.

Висновки. Результати нашого дослідження дали змогу зробити такі висновки: 1) формування професійно-педагогічної культури забезпечується цілеспрямованою реалізацією в процесі підготовки майбутнього вчителя сукупності психолого-педагогічних умов, які визначають на основі вивчення сформованості рівнів професійно-педагогічної культури студента; 2) в процесі актуалізації цінностей і смислів культури майбутній учитель стає суб'єктом культури та здатен свідомо й правильно обирати мету та засоби діяльності, творчо оперувати отриманими результатами пізнавального пошуку, критично оцінювати власні досягнення, реалізувати потребу у взаємодії з іншими суб'єктами на основі діалогу й співробітництва.

Перспективним напрямом подальшого наукового пошуку ми вважаємо дослідження проблем розвитку професійно-педагогічної культури вчителя в період його професійного становлення після закінчення ВНЗ.

Список використаної літератури

1. Газман О. С. Воспитание: цели, средства, перспективы. Новое педагогическое мышление / О. С. Газман. – Москва : Просвещение, 1989. – 156 с.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессионального образования : учеб. пособ. / Э. Ф. Зеер. – Москва ; Воронеж : Изд-во Москов. психол.-соц. ин-та : МОДЭК, 2003. – 480 с.
3. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 512 с.
4. Климов Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – Москва ; Воронеж : Ин-т практ. психологии : МОДЭК, 1996. – 400 с.

5. Психология и педагогика : учеб. пособ. / К. А. Абульханова, Е. Г. Баранов, Е. Н. Богданов и др. ; под ред. А. А. Бодалева, В. И. Жукова, Л. Г. Лаптева, В. А. Сластенина. – 3-е изд., доп. и перераб. – Москва : Изд-во Ин-та психотерапии, 2002. – 585 с.

6. Педагогика : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов ; под ред. В. А. Сластенина. – Москва : Инновационная Академия, 2002. – 576 с.

7. Соколова Л. Б. Формирование культуры педагогической деятельности / Л. Б. Соколова. – Оренбург : Изд-во ОГПУ, 1999. – 365 с.

8. Шевнюк О. Л. Структура і функції культурологічної освіти / О. Л. Шевнюк // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 1. – С. 80–89.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2015.

Лисина Л. А. Психолого-педагогические условия формирования профессионально-педагогической культуры будущего учителя

В статье анализируются функции культурологического образования в формировании профессионально-педагогической культуры; обосновываются психолого-педагогические условия формирования профессионально-педагогической культуры будущего учителя; доказываемся, что культурологическое содержание этапов формирования профессионально-педагогической культуры обеспечивает создание условий для включения будущих учителей в деятельность, которая детерминирует развитие элементов профессионально-педагогической культуры.

Ключевые слова: профессионально-педагогическая культура, профессионально-педагогическая установка, этапы формирования, условия формирования, критерии сформированности, функции культурологического образования.

Lisina L. Psychological-Pedagogical Conditions of Formation of Professional and Pedagogical Culture of a Future Teacher

The article defines that the formation of professional and pedagogical culture of a future teacher is a process and a result of the development of student ways consistent and harmonious mastery of professional pedagogical competence and pedagogical culture; the expediency of application of cultural approach as a generalized methodological foundations of the study of psycho-pedagogical conditions of formation of professional and pedagogical culture of a future teacher; describe the features of cultural education in the development of professional and pedagogical culture: cognitive, value-orientation, communication, praxeology, humanistic; selected and analysed structural components of professional and pedagogical culture: philosophical and methodological, technological, individual creative; the structure of professional and pedagogical culture, as a kind of motivational installation, which consists of professional-pedagogical dispositions, preferences, orientations; the levels of formation of professional and pedagogical culture of the teacher (vocational teacher qualification, competence, values and meanings, reflective, cultural) is expressed through a system of criteria indicative signs: value relations, technological-educational readiness to competent implementation of pedagogical activity, the willingness to research and creative activity; reasonably psycho-pedagogical conditions of formation of professional and pedagogical culture of a future teacher selected regularities that need to be considered; it is proved that the development of professional and pedagogical culture is a gradual process, the cultural content of each stage ensures conditions for inclusion of future teachers in the respective activity in which elements are formed professional and pedagogical culture.

Key words: professional pedagogical culture; stages of the formation conditions of the formation; criteria of the finishing of the formation; the culturegical educational functions.